

Ірина ВОРОНЯК

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО В “ПРОСВІТІ” ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Окреслено внесок “Просвіти” у розвиток мистецтва у краї, у т. ч. живопису. Зокрема, охарактеризовано сприяння Товариства у піднесенні народних промислів, пропаганді національного оформлення інтер'єру житлових будинків, участь у збиранні етнографічних матеріалів.

Ключові слова: “Просвіта”, українське мистецтво, етнографічні матеріали, живопис.

“Просвіта” діяла в умовах агресивного у ставленні до українців середовища, пріоритету німецької та польської культур, що формувало комплекси меншовартості українців як нації.

Тому “Просвіта” і ставила своїм завданням виховання грамотних, гордих за свій народ, свою культуру громадян. Одним із важливих засобів виховання почуття національної окремішності було мистецтво, зокрема декоративно-ужиткове.

Варто чітко розрізнити діяльність “Просвіти” у справі мистецького виховання у місті й у селі. У місті, особливо серед молоді, впроваджувалося в побут і широко популяризувалося народне мистецтво, проводився процес формування національної мистецької аури, збереження й передання у спадок українського народного одягу, вишиванок, витинанок, особливостей писанкарства, відтворення всього у побуті. Цьому сприяли окремі книжкові видання, статті у журналах товариства “Життя і знання”, “Письмо з Просвіти”, “Просвіта”, “Аматорський театр”, організація кооперативів типу “Українське народне мистецтво”, підтримка діяльності промислово-мистецьких кооперативів у повітових містах, організація виставок, постійного продажу мистецьких творів народних майстрів (ткацтва, гончарства, килимарства, різьб'ярства тощо).

Серед мешканців села “Просвіта” вела потрійну працю. По-перше, знайомила з кращими творами як українських, так і світових художників через видання й адресне поширення репродукцій, акцидентної продукції (свідоцтва про членство у матірньому товаристві, читальнях, відзнаки переможцям численних конкурсів самоосвітників, “Молодої Просвіти”, жіночих гуртків, ділові папери типу щорічних звітів читалень). По-друге, “Просвіта” організувала під керівництвом фахових інструкторів-вчителів навчання різних ручних праць, домашнього господарства. Через діяльність таких вчителів і численних аматорських театрів, “кружки” на селі пропагувалися, впроваджувалися у побут зразки національного та європейського живопису, гарних побутових речей народних промислів, яким доводилося

конкурувати з масовими фабричними виробами, формувалася певний національний стиль в інтер'єрах домівок, читалень, звичайних сільських хат. З "Просвітою" співпрацювали відомі художники (К. Устиянович, І. Труш, О. Новаківський, П. Холодний, О. Кульчицька) та архітектори (І. Левинський, О. Лушпинський, Є. Нагірний), мистецтвознавець Іларіон Свенціцький.

І у місті, і в сільських читальнях діяльність "Просвіти" велася в єдиному комплексі усного й друкованого слова, театрално-співочого мистецтва, мистецько-фахової діяльності кооперативів, об'єднань народних умільців, промислів.

У перші десять років свого існування Товариство впроваджувало у свідомість та побут галичан національне мистецтво в основному через свою видавничу діяльність. Так, були видані портрети видатних українських митців: Т. Шевченка, М. Шашкевича (роботи І. Труша), "Альбом заслужених русинів", де було зібрано 24 портрети визначних письменників, композиторів і громадських діячів. Мистецьку культуру формували розроблені у товаристві оригінальні емблеми, відзнаки, обкладинки книжок, особливо щомісячних-членських. Десятками тисяч примірників розходилися по читальнях гарно виготовлені "друки й формуляри" звітів, статутів, обіжників.

Новий етап у пропаганді мистецтва розпочався в кінці XIX ст., особливо від часу закладання читалень. Вже з 1891 р. "Просвіта" починає популяризувати ідею "руськості в домах наших". У одній із інструкцій читальням у 1895 р. були вміщені рекомендації "відсвіжити й плекати традиції нашого народу". "Усі українські хати від найбагатшої до найбіднішої повинні говорити, що це українська хата, що тут б'ються українські серця"¹. У каталозі видань Товариства з 1913 р. з'являється спеціальна рубрика "Окраса української хати і українського товариства", де анонсувалися репродукції картин українських художників, портрети.

З 1914 р. у зв'язку з організацією "Просвітою" ювілейних Шевченківських свят у практику роботи читалень входять спеціальні відозви, обіжники, інструкції з різноманітними рекомендаціями-описами про те, наприклад, як прикрашати домівки, приватні будинки жовто-блакитними прапорами, гаслами. Були розіслані проекти пам'ятників, могил на честь Кобзаря (розроблені архітекторами О. Лушпинським, М. Недільським).

Про значення образотворчого мистецтва у вихованні свідчать "Українські народні заповіді", надруковані у наймасовішому виданні Календарі "Просвіти" за 1914 р., які відображали норми поведінки, що вже склалися, і одночасно були взірцем для майбутніх поколінь. Після заповідей – шанувати й вчити рідну мову, обов'язково навчати нею дітей – третьою була: "комната повинна бути прикрашена українськими образами і, крім церковних образів, повинні висіти ще образи з української історії", п'ята – "народні традиції відживають в українських родинах", шоста – "українська родина нехай користує з кожної способности, щоб бути на предстваленні, відчити і народних святах", десята – "ідучи за кличем "Свій до свого!", нехай купує вироби українські і попирає своїх родимців"².

При Головній управі Товариства з 1895 р. були створені спеціальні комісії, котрі займалися організацією сільських промислів, збиранням, вивченням регіональних народних мистецьких традицій, організацією допомоги окремим особам, які виготовляли предмети декоративно-прикладного мистецтва.

На Першому Українському Просвітньо-економічному конгресі в 1909 р. були спеціальні доповіді, присвячені народним художнім промислам. Так, у доповіді одного з членів “Мистецької комісії” Головного Відділу “Просвіти” Л. Лебішака йшлося про національні художні промисли: “...Думаю, що є услів’я і для розвитку фабрики меблів і взагалі домашньої обстанови. Скільки то наша інтелігенція закупує сих предметів, а все те чуже, що нічого спільного не має з нашим стилем, не задовільняє нашого смаку. Наша хата повинна мати вигляд нашої хати, української; а не складу всілякого віденського, кольваристського, та Бог знає, якого смітя. Мусимо витворити оригінальну, свою українську обстанову, рівно ж мусимо піднести килимарство, а ткацьке ремесло перетворити в фабричний промисл”³.

У міжвоєнний період “Просвіта” розпочала якісно нову культурно-освітню діяльність, завдання якої: “в’язати порозділювані частини народу в одно “духовне ціле”, ...дбати про взаїмний обмін культурного доробку та його впливу на душу поодиноких частин”⁴. М. Галущинський, Голова товариства “Просвіта” у 1923–31 рр., писав: “Вона (“Просвіта” – І. В.) має хоронити перед зником національного почування в народі, серед чужого моря і переважаючого впливу чужої культури. Одним словом, вона має стати охоронним засобом у щоденній боротьбі за існування національного організму”⁵.

У ці роки “Просвіта” через свої комісії, підкомісії працює як безпосередньо з членами читалень, поєднуючи театральнo-співоче мистецтво, навчання грамоти неписьменних, підвищення освітнього рівня молоді у гуртках самоосвітників з впровадженням у побут дійсно мистецьких творів, формує навики національної естетизації домівок читалень, власного житла. Так, “Просвіта” випустила серію історичних картин “В’їзд Б. Хмельницького у Київ”, “Віїзд у похід Ярослава Осмомисла”, “Малий Тарас”, численні репродукції дереворитів О. Кульчицької, О. Новаківського, П. Холодного як вклейки до журналів “Просвіта”, “Життя і знання”. З 1925 р. випускається серія портретів: В. Антоновича, І. Белея, М. Вербицького, Д. Гладиловича, П. Могили, Л. Мордовця (19x14); більші портрети – Т. Шевченка, І. Мазепи, І. Франка (37x26); великі портрети – М. Шашкевича, О. Огоновського (45x39).

У журналі “Просвіта” у рубриці “Поуки і поради” з 1936 р. по 1939 р. постійно друкувалися статті з ілюстраціями-схемами: “Прикраси домівок під час ювілейних свят”, “на Шевченківські дні”. Одну з статей режисера-мистецтвознавця А. Дівнича “Недооцінювана справа”⁶ за рекомендацією Головного відділу навіть вивчали в усіх читальнях⁷. Ось окремі настанови автора: “Домівка читальні мусить притягати членів, члени мусять в ній почуватися краще, ніж вдома. Розміщення, владнання всередині та декорації на стінах не заморожувати, а переставляти відповідно та відсвіжувати. Не лишати по забавах фестонів чи ланцюгів на салі, дарма що вони зроблені по мистецьки. Бо з тими ланцюгами читальня, та наша святиня самоосвіти й поважної праці, робить враження якоїсь “танцбуди”, а то й запущеної непривітної корчми”.

Матеріали опитів колишніх членів читалень (за даними Ж. М. Ковби) свідчать, що 60 % добре пам’ятають мистецькі картини, портрети, оформлення читалень, членські відзнаки, реквізити театральних вистав, 45 % жінок пам’ятають, що з 1936–1937 рр. по селах, завдяки “Просвіті”, народний одяг серед молодих дівчат і хлопців почав витісняти “міські лахи”. Мотиви народного одягу, вишиванок з успіхом

впроваджувалися і через міські читальні, особливо серед студентів, гімназистів, службовців. Цьому сприяла спільна праця “Просвіти” і кооперативу “Українське народне мистецтво”, популяризація у читальнях його періодичного органу “Нова хата”.

Через діяльність гуртків самоосвітників, “Молодої “Просвіти”, які діяли при міських читальнях, молодь залучалася до вивчення і збирання етнографічних матеріалів, зокрема, речей народних промислів. Так, з 1927 р. за квестіонаром (інструкцією) художника зі Станіслава Даляна Горняткевича збиралися народні вишивки, писанки. У 20–30 рр. фактично був запроваджений у практику просвітянського життя фірменний стиль: бланки звітів, печатки, пам’ятні відзнаки, прапорці, значки, емблеми.

З 1936 р. по філіях і читальнях з’являються Прапори. Це були справжні витвори національного мистецтва і народної техніки вишивки. Цікаво, що перші Прапори з нагоди ювілеїв філій, які були виготовлені за задумами місцевих художників, вишиті жінками й дівчатами, наприклад, у Жовкві, Любачеві.

З нагоди 70-річного ювілею Товариства художник-поет Святослав Гординський розробив ескіз Прапора Матірнього товариства, який виготовили в кооперативі “Українське народне мистецтво”. Прапор був високо оцінений як мистецький витвір. Усі періодичні видання, навіть польські, детально описували його й подекуди подавали фотографії. “Прапор з дорогої шовкової матерії, багато гаптований золотом, природна його величина 140x125 см ... має на лицевій стороні алегорію “Просвіти”, Діву з книгою в лівій руці і зі смолоскипом у правій руці, а внизу три герби: Львова, Козака й Архистратига. На оборотній стороні знак “Просвіти” – розгорнена книга в промінні сонця, з написом: “В силі Духа перемога і щастя народу!”⁸.

“Просвіта”, через таких фахівців, як Іларіон Свенціцький, В. Левицький, М. Таранько, які були членами Головного віділу, вела планомірну працю пропаганди національних музеїв, національного та європейського мистецтва. Особливо прислужилася рубрика “Мистецтво” у журналі “Життя і знання”. 64 % колишніх просвітян з повітових і сільських містечок згадують екскурсії – “прогульки” до Національного музею у Львові, музею Бойківщини у Самборі (за даними Ж. М. Ковби).

Так, упродовж сімдесяти років, поєднуючи видавничу діяльність, пісенно-театральне, образотворче мистецтво та організаційну працю, “Просвіта” формувала етнічну свідомість, перетворюючи її у національну. Досвід “Просвіти” у галузі розвитку образотворчого мистецтва актуальний і нині, він потребує подальшого вивчення, оскільки може бути використаний у практиці роботи культурно-освітніх установ.

Iryna Voroniak. Arts in “Prosvita” as instrument of the formation of national consciousness

The author discusses the contribution of “Prosvita” to the development of arts, in particular of paintings, in the province of Galicia. She characterizes the role of the society in the growth of domestic crafts, promotion of national decoration of interiors and living houses, collection of ethnographical materials.

Key words: “Prosvita”, Ukrainian art, ethnographical materials, paintings.

-
- ¹ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6193. – Арк. 4.
 - ² Календар “Просвіти”. – Львів, 1914. – С. 212–213.
 - ³ Перший Український Просвітньо-економічний конгрес. Протоколи, реферати. – Львів, 1910. – С. 614.
 - ⁴ *Перський С.* Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові. – Львів: Просвіта, 1932. – С. 107.
 - ⁵ “Просвіта” до українського народу. – Львів, 1921. – С. 38.
 - ⁶ *Дівнич А.* Недооцінювана справа // Просвіта. – 1936. – № 8–9. – С. 75–78.
 - ⁷ ЦДІАУЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6182. – Арк. 49–52.
 - ⁸ Календар “Просвіти”. – Львів, 1939. – С. 3.